

UDC: 37(045)(575.1)

MASOFAVIY TA'LIM – ZAMONAVIY AXBOROT JAMIYATIDA TA'LIMNING ISTIQBOLLI, GUMANISTIK VA INTEGRATSIYALASHGAN SHAKLI

Mamataliyev To'liqin Xushmamat o'g'li,
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil izlanuvchisi
ORCID:0000-0002-5935-7974
e-mail: tolqinmamataliyev@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim olishda shaxsning asosiy huquqlari, masofaviy ta'lim tushunchasi, paydo bo'lish tarixi, zarurati, shuningdek, masofaviy ta'limning xalqaro doiradagi asoslari va bugungi kunda O'zbekistonda ushbu ta'lim shaklining ahamiyati va dolzarbligi, masofaviy ta'limning zamonaviy axborot jamiyatidagi o'rni, global masofaviy ta'lim bozori, oliy ta'lim tashkilotlarida masofaviy ta'limni tashkil etish, masofaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan talablar haqida fikr yuritiladi. Barqaror huquqiy va moliyaviy bazani ta'minlash, xalqaro va milliy darajalarda innovatsiyalar va ijodkorlik, amaliyotga ta'sir ko'rsatish, shakllantirish hamda foydalanish, sifat masalalarini hal qilish, tenglik va muvaffaqiyat, o'zgaruvchan texnologiyalar, mehnat bozorlari, masofaviy ta'limning yirik transchegaraviy tadqiqotlari orqali olingan tajribalar masofaviy ta'limning strategik yo'nalishini belgilashda muhim omil bo'ladi. Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida masofaviy o'qitishni tashkil etish, ta'lim berishning yangi uslublaridan foydalanish, masofaviy ta'limning tashkiliy-huquqiy asoslarini shakllantirish nihoyatda dolzarb masalalardan biridir. Muallif ushbu masalalarning huquqiy yechimini topishda masofaviy ta'limning me'yoriy-huquqiy bazalarini shakllantirishda sifat kafolatlariga alohida e'tibor berish kerak, degan qat'iy pozitsiyani ilgari suradi.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, avtoproktoring, asinxron, sinxron, MOOCs, SPOCs, SMOCs, SSOCs.

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК НАИБОЛЕЕ ПЕРСПЕКТИВНАЯ, ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ И КОМПЛЕКСНАЯ ФОРМА ОБУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Маматалиев Тулкин Хушмамат угли,
самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. В данной статье рассмотрены основные права личности на образование, понятие дистанционного образования, история его возникновения, необходимость, а также основы дистанционного образования в международных рамках, обсуждаются роль, значение и актуальность данной формы обучения сегодня в Узбекистане, современном информационном обществе, проанализированы глобальный рынок дистанционного образования, организация дистанционного образования высшей школы, требования к дистанционному образованию. Обеспечение стабильной правовой и финансовой базы, инновации и креативность на

международном и национальном уровнях, опыт, полученный в результате практического использования дистанционных технологий, решения вопросов качества, справедливости и успеха, крупномасштабных трансграничных исследований по изменению рынков труда являются важными стратегическими направлениями дистанционного образования. Организация дистанционного образования с помощью современных информационных технологий, использование новых методов обучения, формирование организационно-правовых основ дистанционного образования является одним из наиболее актуальных вопросов. Автор выдвигает твердую позицию о том, что для нахождения правового решения данных вопросов особое внимание следует уделить обеспечению качества при формировании нормативно-правовой базы дистанционного образования.

Ключевые слова: дистанционное образование, автопрокторинг, асинхронный, синхронный, MOOCs, SPOCs, SMOCs, SSOCs.

DISTANCE EDUCATION AS THE MOST PROMISING, HUMANISTIC AND COMPREHENSIVE FORM OF EDUCATION IN TODAY'S INFORMATION SOCIETY

Mamataliyev Tulkin Xushmamat ugli,
Independent Researcher,
Tashkent State University of Law

Abstract. This article discusses the basic human rights in education, the concept of distance education, the history of its emergence, the need for it and the fundamentals of distance education at the international level (scope) and the importance and relevance in Uzbekistan today, the role of distance education in the modern information community, the market of global distance education, the organization of distance education in tertiary educational institutions, and its requirements to follow. The experience gained through the provision of a stable legal and financial base, innovation and creativity at the International and national levels, impact on practice, formation and utilization, tackling quality issues, equality and success, changing technologies, labor markets, large cross-border researches on distance education will be important factors in determining the strategic direction of distance education. The organization of distance education with the aid of up-to-date information technologies, making the use of novel teaching methods and forming a legal and organizational basis for distance education is one of the most urgent issues to solve. The author puts forward a firm belief that when finding a legal resolution to these issues, special attention should be paid to quality guarantees in the formation of regulatory legal bases of distance education.

Keywords: distance learning, autoproctoring, asynchronous, synchronous, MOOCs, SPOCs, SMOCs, SSOCs.

Kirish

Bugungi kunda bilimga asoslangan xizmat ko'rsatish sohalari va mehnat bozoridagi global o'zgarishlar, tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan dunyoda muntazam qayta va doimiy ravishda ta'lim olish, bilimlarni yangilab borishni shart qilib qo'ydi.

Zamonaviy axborot telekommunikatsiya texnologiyalari va aloqa vositalarining jadal sur'atlarda rivojlanishi ta'lim jarayonlari sifatining sezilarli darajada ko'tarilishiga xizmat

qilmoqda. Ayni vaqtda zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida o'qitishni tashkil etish ta'lim berishning yangi uslublaridan foydalanish nihoyatda dolzarb masalalardan biridir. Ta'lim jarayonini tashkil etishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, ta'limga modul tizimini joriy qilish, zamonaviy axborot tizimlari yordamida masofaviy ta'lim hamda mustaqil ta'limning ilg'or usullarini qo'llash ta'lim sifatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son farmoni bilan tasdiqlangan 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturida belgilangan vazifalarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-iyundagi "Davlat oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilish jarayonlarini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-279-son qarori bilan davlat oliy ta'lim muassasalarida ularning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda bakalavriat ta'lim yo'nalishlari bo'yicha masofaviy ta'lim shakli joriy etildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-iyundagi F-60-son farmoyishining 1v-ilovasiga muvofiq 2022–2023-o'quv yilida davlat oliy ta'lim muassasalariga bakalavriatning masofaviy ta'lim shakli bo'yicha davlat buyurtmasi asosida respublika bo'yicha jami 3410 nafar talaba qabul qilinishi belgilab qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yilgi murojaatnomasida 2023-yilni "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb e'lon qilishni taklif etgani ijtimoiy davlat tamoyili asosida ta'lim sohasidagi islohotlar ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Masofaviy ta'limni amalga oshirish mexanizmini shakllantirish jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, har kimga ta'lim olish uchun teng huquqlarni kafolatlashda muhim omildir.

Shu sababli O'zbekistonda masofaviy ta'limni tashkil etishda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni hal etish, masofaviy ta'limning tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish istiqbollari, O'zbekistonda masofaviy ta'limga o'tishda OTMlarning funksiyalarini maxsus tadqiq etish dolzarbdir.

Mamlakatimizda X.T. Odilqoriyev, A.X. Saidov, I. Ismailov, A.A. Azizxo'jayev, U. Tojixov,

Sh.N. Berdiyarov, I.A. Xamedov, R.R. Xakimov, Sh.U. Yakubov, O.T. Husanov va E.T. Xojiyevlar tomonidan ta'lim olish huquqining konstitutsiyaviy asoslari va rivojlanish tendensiyalariga oid umumiy masalalar tadqiq etilgan.

B. Ziyomuhammadov, Sh. Abdullayeva, R.J. Ishmuhamedov, M. Ochilov, S. Og'ayev, B.L. Farberman, R. Musina, F.A. Jumaboyeva, J.G'. Yo'ldoshev, N.X. Xo'jayev, B.Y. Xodiyev, G.D. Baubekova, N.T. Tilabovalar tomonidan masofaviy ta'limni shakllantirishning ilmiy-nazariy va metodologik asoslari o'rganilgan.

Xorijiy davlatlarda masofaviy ta'lim obyekti va subyektlarining huquqiy maqomi, ilmiy-nazariy hamda konstitutsiyaviy-huquqiy jihatlar, shakllanishi va rivojlanish tarixi, shuningdek, xalqaro-huquqiy tartibga solish bo'yicha ilmiy izlanishlar Nan D. Hunter, A.N. Pisarev, A. Ides, E. Chermirinskiy, J. Barron, E. Gregory, D'Amato, M. Andreas; Haenlein, Maykl Anderson, Terri; Rivera Vargas, Pablo, Tabor, V. Sharon, Holmberg, Borje, Alan Tait, Mur, G. Maykl; Greg Kearsli, K. Detlef; Ringer, Fritz; Saymon, Brayan; Von V. Pittmanlar tomonidan olib borilgan.

Material va metodlar

Masofaviy ta'limni shakllantirishning ilmiy-nazariy va metodologik asoslari, masofaviy ta'limning tashkiliy-huquqiy asoslarining ilmiy tahlili, masofaviy ta'limning tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish masalalari dunyoning yetakchi universitetlari va tadqiqot markazlari, jumladan, Atabaska universiteti (Kanada), Delta kolleji (AQSh), SIM universiteti (Singapur), Ochiq universitet (The Open University, Buyuk Britaniya), Avstraliya ochiq universitetlari (Open Universities Australia, Avstraliya), Harvard universiteti, Manchester universiteti (University of Manchester, Buyuk Britaniya), Charlz Sturt universiteti, Jorjiya texnologiya instituti va Toshkent davlat yuridik universitetida olib borilmoqda.

Shu jihatdan masofaviy ta'lim sifati va undagi kamchiliklarni aniqlash maqsadida ushbu ta'lim shaklida tahsil olayotgan talabalar o'rtasida so'rovnomat tashkil etildi. So'rovnomada ishtirok etgan 2570 nafar talabaning fikr-mulohazalari o'rganildi.

Shuningdek, ta'lim tizimi rivojlangan xorijiy mamlakatlar (Germaniya, Buyuk Britaniya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Avstraliya, Finlandiya, Braziliya, Kanada, Xitoy, Hindiston, Turkiya) va masofaviy ta'lim bo'yicha faoliyat olib boruvchi nufuzli xalqaro tashkilotlar (International Council for Open and Distance Education, European Distance and E-Learning Network) tajribalari o'rganib chiqildi.

Masofaviy ta'lim tufayli ta'limda sun'iy intellektdan (AI) [1] foydalanish imkoniyati yanada oshdi. Jahonda masofaviy ta'limning tashkiliy-huquqiy asoslari shakllanishiga qaratilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi ilmiy natijalar olingan: masofaviy ta'limga asoslangan maktablar, kollejlari, oliy ta'lim muassasalari yuridik shaxs sifatida tashkil etildi, ta'lim texnologiyalariga masofaviy ta'lim nuqtayi nazar bilan qarash shakllandi, ayrim tadqiqotchilar tomonidan ta'limdagi raqamli inqilob deb atalayotgan cheklanmagan ishtirok etish imkonini beruvchi ochiq onlayn kurslar MOOCs (Massive Open Online Courses) [2], cheklangan miqdordagi joylarni taklif qiluvchi va shuning uchun rasmiy ro'yxatdan o'tishning ba'zi shakllarini talab qiladigan SPOCs (Small Private Online Courses) [3], cheksiz ishtirok etish imkonini beruvchi, lekin talabalarining bir vaqtning o'zida (sinxron ravishda) hozir bo'lishlarini talab qiluvchi ochiq onlayn kurs SMOCs (Synchronous Massive Online Courses) [4], faqat cheklangan miqdordagi joylarni taklif qiluvchi va talabalar bir vaqtning o'zida hozir bo'lishlarini talab qiladigan SSOCs (Synchronous Private Online Courses)ning huquqiy asoslari shakllantirilib, ta'lim oluvchilarning keng iste'moli uchun taqdim etildi.

Hozirda masofaviy ta'lim obyekti va subyektlarining huquqiy maqomi, masofaviy ta'limning tashkiliy, institutsional mexanizmlarining rivojlanishi, masofaviy ta'limning tashkiliy-huquqiy asoslari shakllanishi, masofaviy ta'limni tashkil etishda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni hal etish yo'llari, ta'lim oluvchilarning masofaviy ta'lim olishdagi konstitutsiyaviy huquqlarini kafolatlashga oid tadqiqotlar olib borilmoqda.

Tadqiqotning maqsadi. O'zbekiston Respublikasining masofaviy ta'limning tashkiliy-huquqiy asoslarini shakllantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti. O'zbekiston Respublikasining masofaviy ta'limning tashkiliy-huquqiy asoslarini shakllantirishni tartibga solish bilan bog'liq ijtimoiy-huquqiy munosabatlardir.

Tadqiqot davomida ilmiy bilishning analiz, sintez, induksiya, deduksiya, tarixiy va tizimli yondashuv, qiyosiy-huquqiy, statistik tahlil, sotsiologik so'rov, kuzatish, mantiqiylik metodlaridan foydalanilgan.

Ta'lim jarayoni kichik tizimlardan iborat, ya'ni o'qitish maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, tashkiliy shakllari va nazorat kabi elementlarni qamrab olgan o'ziga xos pedagogik tizimda kechadi.

Tadqiqot natijalari

Masofaviy ta'limni tashkil etishdagi dastlabki urinishlardan biri 1728-yilda bo'lgan. Bunda Boston gazetasida o'qituvchi Kaleb Filips haftalik pochta orqali yuboriladigan darslar orqali talabalarga dars berishni e'lon qilgan. O'qituvchining ushbu metodi "Short hand" deb nomlangan [5]. Masofaviy ta'lim axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha o'z-o'zini tarbiyalash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, keyinchalik bu talabalarga turli fanlarni mustaqil ravishda o'zlashtirish imkonini beradi. Masofaviy ta'lim faoliyatini shakllantirish zarurati va olingan nazariy bilimlarni

keyingi kasbiy faoliyatida qo'llash qobiliyatini shakllantirishning ahamiyati haqida gapirish mumkin [6].

1800-yillarning oxirida Chikago universitetida Qo'shma Shtatlardagi birinchi yirik masofaviy dastur tashkil etilgan bo'lib, unda professor-o'qituvchi va talaba turli joylarda bo'lgan. Bu vaqtgacha, xususan, sanoatdan oldingi Yevropada ta'lim birinchi navbatda jamiyatning yuqori qatlamlaridagi erkaklar uchun mavjud edi. O'sha vaqtlarda o'qitishning eng samarali shakli talabalarni bir joyda va bir vaqtda o'rganish uchun yig'ish edi. An'anaviy ta'limning ushbu shakli bugungi kunda ta'limning asosiy modeli bo'lib qolmoqda [7]. Qaysidir ma'noda masofaviy ta'limning zamonaviy ko'rinishi 1840-yillarda Isaak Pitman tomonidan taqdim etilgan. O'sha davrda Buyuk Britaniya bo'ylab yagona pochta ta'riflarining joriy etilishi masofaviy ta'lim rivojida muhim qadamlardan biri bo'ldi [8]. U dastlabki davrdanoq amaliyotga tez joriy etildi va uch yildan so'ng ushbu kurslarning huquqiy asoslarini ishlab chiqish, rasmiy yuridik shaxs asosida tashkil etish uchun Fonografik yozishmalar jamiyati tashkil etildi. Jamiyat keyinchalik butun mamlakat bo'ylab Ser Isaak Pitman kollejlarning shakllanishiga yo'l ochdi [9].

Amerika Qo'shma Shtatlardagi birinchi masofaviy ta'limga asoslangan, yuridik shaxs sifatida sirtqi maktab 1873-yilda tashkil etilgan Uyda o'qishni rag'batlantirish jamiyati edi [10]. Masofaviy ta'lim 1890-yilda V.R. Harper kabi o'qituvchilarning muqobil variantlarni o'rnatishga qaratilgan dastlabki sa'y-harakatlaridan biri edi [7]. Keyinchalik 1894-yilda asos solingan V. Hall, Oksford Buyuk Britaniyadagi birinchi masofaviy ta'lim kolleji ochildi [5]. London universiteti 1858-yilda o'zining huquqiy asoslangan ta'lim dasturini e'lon qilib, masofaviy ta'lim darajalarini taklif qilgan birinchi universitet bo'ldi [11].

Normativ-huquqiy hujjat hisoblangan Ta'lim dasturi 1858-yilda qirolicha Viktoriya

ya topshirig'i asosida tuzilgan bo'lib, mazkur hujjat bilan London universiteti talabalarga masofaviy ta'lim darajalarini taqdim etgan birinchi universitetga aylandi [12].

XIX asr oxirlarida ro'yxatga olish doimiy ravishda oshib bordi va uning namunasi boshqa joylarda keng ko'chirildi [13]. Bu dastur hozirda London universiteti xalqaro dasturi sifatida tanilgan va London Iqtisodiyot maktabi, Royal Holloway kabi kollejlardan tomonidan yaratilgan aspirantura, bakalavriat diplom darajalarini o'z ichiga oladi [14]. Amerika Qo'shma Shtatlarida Chikago universiteti asoschisi va birinchi prezidenti V.R. Harper o'zining keng miqyosli, huquqiy asoslangan masofaviy ta'lim konsepsiyasini ishlab chiqdi [15]. 1892-yilda Harper ta'limni yanada rivojlantirish uchun sirtqi kurslarni tashkil etishning normativ-huquqiy asoslarini ishlab chiqdi, bu g'oya Chikago, Viskonsin, Kolumbiya va 1920-yillarga kelib o'nlab boshqa universitetlar tomonidan amalga oshirildi [16].

1890-yillarda Pensilvaniya shtatining Skranton shahrida joylashgan Xalqaro sirtqi maktablar jadal sur'atlar bilan o'sdi. Mazkur maktab 1888-yilda davlat kon inspektorlari yoki brigadirlari bo'lishni maqsad qilgan muhojir ko'mir konchilarni tayyorlash uchun tashkil etilgan bo'lib, u 1894-yilda 2500 nafar yangi talabani qabul qilgan bo'lsa va 1895-yilda 72 000 nafar yangi talabani qabul qildi. 1906-yilga kelib jami ro'yxatga olishlar 900 000 ga yetdi [17].

Yevropaning nufuzli tashkilotlaridan biri hisoblangan Yevropa masofaviy va elektron ta'lim tarmog'i (EDEN) a'zo davlatlar o'rtasida masofaviy ta'lim bo'yicha so'nggi yutuqlarni almashishga ko'maklashadi.

Ma'lumot uchun: Dunyoning ishonchli reytingi hisoblangan QS World Ranking tomonidan 2022-yilda masofaviy ta'lim bo'yicha top-10 universitetlar quyidagilar:

- London universitet kolleji (University College London);

- Kolumbiya universiteti (Columbia University);
- Edinburg universiteti (University of Edinburgh);
- Jon Hopkins universiteti (Johns Hopkins University);
- Manchester universiteti (The University of Manchester);
- Shimoli-g'arbiy universitet (Northwestern University);
- London Qirollik kolleji (King's College London);
- Kaliforniya universiteti (University of California, Los Angeles);
- Sidney universiteti (University of Sydney);
- Monash universiteti (Monash University).

Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-fevraldagi "Maxsus elektron tizim orqali ayrim faoliyat turlarini litsenziyalash tartibi to'g'risidagi yagona nizomni tasdiqlash haqida"gi 80-son qarorida professional, oliy, oliy ta'limdan keyingi ta'lim tashkilotlari uchun masofaviy shaklda ta'lim xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha litsenziya talablari va shartlari ko'rsatib o'tilgan. Unda asosan 7 turdagi litsenziya talablari va shartlari belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 03.10.2022-yildagi "Oliy ta'lim tashkilotlarida masofaviy ta'lim shaklini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 559-son qarori tasdiqlandi.

Oliy ta'lim tashkilotlarida masofaviy ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi qarorda quyidagilar nazarda tutilgan:

- masofaviy ta'lim shakli asosida oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash uchun 2022–2023-o'quv yilidan boshlab O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-iyundagi F–60-son farmoyishiga 1v-ilovada ko'rsatilgan davlat oliy ta'lim muassasalariga, 2023–2024-o'quv yilidan boshlab qolgan davlat va nodavlat oliy ta'lim tashkilotlariga ruxsat beriladi, faoli-

yati mazkur qaror qabul qilingunga qadar qonunchilik hujjatlari asosida tashkil etilgan oliy ta'lim tashkilotlari bundan mustasno;

- masofaviy ta'lim shakli asosida kadrlar tayyorlashda bir bakalavriat ta'lim yo'nalishiga qabul parametrlari 300 nafar talabdan, bir magistratura mutaxassisligiga 30 nafar talabdan ortiq bo'lmasligi lozim. Shuningdek, mazkur talab axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yo'nalishlariga nisbatan tatbiq etilmaydi, talabalar sonini aniqlashda xorijiy davlat fuqarosi bo'lgan talabalar hisobga olinmaydi;

- masofaviy ta'lim shakli joriy etilgan davlat oliy ta'lim muassasalariga Masofaviy ta'limni tashkil etish va rivojlantirish markazini tashkil etish huquqi beriladi. Shuningdek, Masofaviy ta'limni tashkil etish va rivojlantirish markazining shtat birligi moliyaviy mustaqillik berilgan davlat oliy ta'lim muassasalarida kuzatuv kengashlari tomonidan, boshqa oliy ta'lim muassasalarida bo'ysunuvi bo'yicha tegishli vazirlik va idora bilan kelishilgan holda oliy ta'lim muassasasi rektori tomonidan belgilanishi ko'rsatib o'tilgan.

Tadqiqot natijalari tahlili

Bugungi kunda ta'limning bu turidan keng miqyosda foydalanish katta samara bermokda. Nazariy jihatdan masofaviy ta'limning bir qator afzalliklari va ba'zi kamchiliklari mavjud bo'lib, ularni imkoniyat darajasida hal qilish mumkin.

"Universitetda tashkil etilgan masofaviy ta'lim sifatiga munosabatingiz qanday?" so'rovi ostida oliy ta'lim muassasalaridagi mavjud muammolarni o'rganish, shu asosda taklif va tavsiyalar ishlab chiqish maqsadida tadqiqot o'tkazildi.

Tadqiqot uchun 2022-yil aprel oyida respublikadagi oliy ta'lim muassasalarining 13 mingdan ortiq talabalari o'rtasida so'rov-noma o'tkazildi, 50 nafardan ortiq talabdan intervyu olindi va 20 nafarga yaqin eng faol professor-o'qituvchi ishtirokida ta'lim sifati-

ga bag'ishlangan alohida davra suhbatini tashkil etildi hamda ularning fikr-mulohazalari o'rganildi.

So'rovnoma ishtirok etgan eng faol hududlar: Toshkent shahri 27,6 %, Surxondaryo viloyati 14,6 %, Andijon viloyati 12,6 %, Jizzax viloyati 11,4 %, Qoraqalpog'iston Respublikasi 8,8 %. Eng nofaol hududlar: Navoiy viloyati 0,5 %, Namangan viloyati 1,4 %, Xorazm viloyati 1,6 %, Farg'ona viloyati 2 %, Samarqand viloyati 2 %. O'rtacha faol hududlar: Sirdaryo viloyati 2,8 %, Qashqadaryo viloyati 3,4 %, Buxoro viloyati 4,2 %, Toshkent viloyati 7 %.

Tadqiqotda ishtirok etgan talabalarining 96,8 % (12 732 nafar) bakalavriat bosqichida, 3,2 % (423 nafar) esa magistratura bosqichida tahsil olmoqda. Bu raqam oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan bakalavriat va magistratura talabalari umumiy soni nisbatiga mos keladi. So'rovnoma ishtirok etgan talabalarining 47,2 % (6 203 nafar)ni erkaklar, 52,8 % (6 592 nafar)ni esa ayollar tashkil etdi. So'rovnoma talaba qizlar alohida faollik ko'rsatgan holda o'g'il bolalarga nisbatan ko'proq ovoz berishgan.

Mazkur tahlillar asosida masofaviy ta'limning bir qancha afzalliklari va kamchiliklari ham kuzatildi.

Masofaviy ta'limning afzalliklari:

- masofaviy ta'lim ochiqlik xususiyatiga ega bo'lib, bu ta'limni yanada demokratlashtirish imkonini beradi;
- ijtimoiy aholining barcha yoshdagi turli qatlamlarini qamrab oladi;
- masofaviy ta'lim iqtisodiy jihatdan samaralidir, chunki boshqa an'anaviy ta'lim turlariga qaraganda xarajatlar va to'lovlar ancha kam;
- talabalar ma'lum bir vaqtni, o'qish joyini va o'quv yurtini o'z xohishiga ko'ra tanlashi mumkin;
- talabalarining ehtiyojlari va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuvga asoslanadi;

- maxsus dasturlar yordamida amalga oshirilgan bilimlarni baholashning xolisligini ta'minlaydi;

- talabalarining bilish qobiliyatini takomillashtirish imkoniyatini kengaytiradi;

- talabada mustaqil bilim olish, o'z ustida ishlash, ijodiy va intellektual salohiyatni rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantiradi;

- kompyuter bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi;

- talabalarda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantiradi;

- aholining keng qatlamlarini qamrab olish imkoniyatini beradi (nogironlar, uy bekalar, imkoniyati cheklangan shaxslar va boshqalar);

- oliy ma'lumot olish imkoniyatining ortishi orqali fuqarolarning ta'lim olish bo'yicha konstitutsiyaviy huquqlari ta'minlanadi;

- yuqori sifatli axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi va rivojlanishini ta'minlaydi;

- ta'limda xalqaro integratsiyaning kuchayishiga sabab bo'ladi.

Yuqorida sanab o'tilgan afzalliklar bilan birga masofaviy ta'limning bir qator kamchiliklar ham ko'zga tashlanadi:

- o'qituvchi va talaba orasida yuzma-yuz muloqotning yo'qligi;

- talabalarda mustaqil ishlash ko'nikmalarining yetishmasligi;

- dars vaqtidan samarasiz foydalanish;

- uy sharoitida o'rganishda diqqatni jalb qilib olish imkoniyatining kamligi;

- masofadan o'qitish tizimidagi mumkin bo'lgan texnik muammolar;

- aksincha, teskari aloqa yoki o'qituvchi bilan aloqa, qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishning yetishmasligi;

- zamonaviy multimedia vositalarining yetishmasligi;

- talabalarining tayyorgarlik darajasini nazorat qilishning imkoni nisbatan qiyinligi.

Zamonaviy jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, keyingi o'n yilliklarda barcha mam-lakatlarda ta'lim sohasida chuqur o'zgarish-

lar ro'y berdi. Bu o'zgarishlar globallashuv sharoitida iqtisodiy rivojlanishning yangi ehtiyojlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng tarqalishi bilan bog'liq. Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim tizimining rivojlanishidagi xarakterli hodisalardan biri masofaviy ta'limdir [16].

“Universitetda (pandemiya sharoitida) tashkil etilgan masofaviy ta'lim sifatiga munosabatingiz qanday?” savoliga respondentlarning 37,6 % “ma'qul, yaxshi o'tiladi”, 29,5 % “auditoriyani sog'inaman, jonli mu-loqotga yetmaydi”, 12,4 % “judayam qulay, telefon orqali istalgan joydan darsga kirish mumkin”, 12 % “sifat umuman qoniqtir-maydi”, 8,5 % “ma'ruza onlayn, seminar esa oflayn bo'lgani ma'qul” degan javobni tanla-gan.

Tahlil natijalaridan ham ko'rinib turibdi-ki, masofaviy ta'limga bo'lgan ehtiyoj tobora oshib bormoqda, bu oliy ta'limga bo'lgan ta-lablarning ortishi va kasbiy ta'limni tez-tez o'zgartirish zarurati bilan bog'liqdir. Lekin masofaviy ta'limni tashkil etishda bir qan-cha muammolar mavjud. Aksariyat talaba va professor-o'qituvchilar ta'lim olishning ushbu shakli bo'yicha amaliy tajribaga ega emasligi. Shuningdek, talabalarining bili-mini orttirish sifatli va mazmunli, qiziqar-li o'quv materiallari, kontentlarni tayyor-lashdagi, ularni moslashuvchan muhitga moslashtirish masalalari muammo bo'lishi mumkin. Asosiy muammolardan biri tala-balarining ta'lim olishni boshqarish qobili-yatida ko'rinadi. Ayrim talabalar uchun masofaviy ta'lim o'zlashtirishda bir qancha qiyinchiliklarni tug'dirishi mumkin. Chunki talabalarining bir qismi o'zlarining ta'lim oli-shi uchun mutanosib jadvalni shakllantira olmaydi. Ular imtihonlarga yaqin qolganda o'rganishni boshlashgani sababli ular yax-shi natijaga erisha olmaydi. Bu kabi talaba-lar uchun ta'lim olishning birinchi semestri o'qishning eng muammoli davri hisobla-nadi. Ayrim talabalar shu davrning o'zida o'z faoliyatini to'xtatib, o'zlarida masofaviy

ta'lim bo'yicha noto'g'ri fikr shakllantirib oladi.

Masofaviy ta'lim professor-o'qituvchilar va talabalardan odatdagidan butunlay bosh-qacha ko'rinishdagi yondashuvni talab qila-di. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, ma-sofaviy ta'lim juda talabchan ta'lim shaklidir. Masofaviy ta'limning sifatiga motivatsiya va intizom, talaba, professor-o'qituvchilarning fidoyiligi muhim ta'sir qiladi. 2020–2021-yil-larda masofaviy ta'limda sezilarli o'sish kuza-tildi.

Olimlarning fikricha, kelajak universi-tetlari masofaviy ta'limga asoslanadi. Ma-sofaviy ta'lim yetkazib berishda internet va axborot-texnologiyalaridan (AKT) yuqori darajada foydalanish ta'lim olish imkoniya-tini yanada kengaytirish imkoniyatini bera-di [17].

Dunyoning rivojlangan mamlakatlari bu kabi muammolarga duch kelgani sababli oliy ta'limning barcha shakllarini, jumladan, ma-sofaviy ta'lim shaklini kengaytirish, sifati-ni oshirish, har bir inson uchun ta'lim olish huquqini, tenglikni ta'minlash choralarini ko'rmoqda. Xalqaro tajribalar o'rganilib tah-lil qilinganda, masofaviy ta'limning yagona huquqiy tartibi yoki siyosati yo'qligi kuzatildi.

Hozirda masofaviy ta'lim shaklini tash-kil etishda yetarlicha huquqiy asoslar mav-jud emasligi, infratuzilmaning yetishmasligi, AKTdan foydalanishdagi muammolar to'siq bo'lmoqda.

Masofaviy ta'limning huquqiy asoslarini shakllantirish huquqiy tartibga solish bilan bir vaqtda sifat darajasini oshirishga ham xizmat qilishi mumkin. Masofaviy ta'limni huquqiy tartibga solish kerakli imkoniyatlar va xizmatlarni taqdim etishda ham muhim omil bo'lishi mumkin.

Barqaror huquqiy va moliyaviy bazani ta'minlash, xalqaro va milliy darajalarda in-novatsiyalar va ijodkorlik, amaliyotga ta'sir ko'rsatish va shakllantirish hamda foydala-nish, sifat masalalarini hal qilish, tenglik va muvaffaqiyat, o'zgaruvchan texnologiyalar,

mehnat bozorlari, masofaviy ta'limning yirik transchegaraviy tadqiqotlari orqali olingan tajribalar masofaviy ta'limning strategik yo'nalishini belgilashda muhim omil bo'ladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida masofaviy o'qitishni tashkil etish, ta'lim berishning yangi uslublariidan foydalanish nihoyatda dolzarb masalalardan biridir. Ta'lim jarayonini tashkil etishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, ta'limga kredit-modul tizimini joriy etish, zamonaviy axborot tizimlari yordamida masofaviy ta'lim hamda mustaqil ta'limning ilg'or usullarini qo'llash ta'lim sifatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Germaniya Federativ Respublikasi universitetlarida masofaviy ta'lim samarali amalga oshirilmoqda, Germaniya oliygohlarida masofaviy ta'lim xodimlar malakasini oshirishga katta e'tibor qaratgan. Germaniyada oliy ta'lim sohasida masofaviy ta'limni boshqarish va nazorat qilish uchun Forum Distance E-Learning assotsiatsiyasi tuzilgan bo'lib, 2016 yilda 80 ga yaqin xususiy muassasalar a'zo bo'lib, 400 000 nafardan ortiq talabani masofaviy o'qitib kelmoqda. 2015 yilda Germaniyaning barcha universitetlarida tahsil olgan jami 2,8 mln talabaning 1,5 foizi masofaviy ta'lim dasturlarida o'qishga kirgan.

Koblenz va Landou universitetlarida talabalar soni har bir sessiya uchun 15 tadan ko'p bo'lmaydi. Konsentratsiya va umumiy charchoqning oldini olish uchun videokonferensiya ikki soatdan oshmaydi. Bundan tashqari, o'quv yili davomida bir marotaba bir hafta davomida talabalar va o'qituvchilar uchrashib fikr almashadilar. Germaniya oliy ta'lim muassasalarida masofaviy ta'lim birinchi navbatda muhandislik, tabiiy fanlar, dizayn, informatika va psixologiya kabi mutaxassisliklarni o'qitishga yo'naltirilgan va bu mutaxassisliklar bo'yicha har yili minglab talabalar tahsil oladi.

Buyuk Britaniyaning Belfast universitetida farmatsevtika va Kardiff universitetida tibbiyot sohasida masofaviy magistrlik kurslari ochilgan, unda talabalar soni 20 nafardan ko'p bo'lmasligi kerakligi belgilangan.

Buyuk Britaniyada Ochiq universitet (OU) ning "Youtube" sahifasida bepul keng ko'lami video eshittirishlar taqdim etiladi va "Open-Learn" dasturida 23 milliondan ortiq odamni olgan bepul sertifikatsiz onlayn ta'limni taklif qiladi.

Masofaviy ta'lim qonunchiligidagi muammolarga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, aksariyat mehnat muhojirlari yoxud ta'limni ish bilan qo'shib olib borish istagida bo'lgan migrantlar iqtisodiyotning norasmiy sektorlarida vaqtincha va huquqlari himoyalangan ishlarda faoliyat yuritishadi. Ko'pgina holatlarda mazkur toifadagi insonlar tashrif buyurgan mamlakatlarining tilini, qonunlarini bilmagani va buning natijasida milliy mehnat qonunchiligiga amal qilmagani va hattoki o'zining mavjud huquqlaridan ham foydalana olmaganining guvohi bo'lamiz.

Xorijiy mamlakatlarda masofaviy ta'lim olgan talabalarning huquqiy maqomini qonun hujjatlariga kiritib, aniq belgilangan (*Germaniyada bu borada "Masofaviy ta'limni himoya qilish to'g'risidagi qonun mavjud."*) Bizda mavjud "Oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilish, talabalar o'qishini ko'chirish, qayta tiklash va o'qishdan chetlashtirish tartibi to'g'risida"gi, "Xorijiy davlatlarda ilmiy daraja olganlik to'g'risidagi hujjatlarni tan olish va nostrifikatsiyalash (ekvivalentligini qayd etish) tartibi to'g'risida"gi amaldagi qonun hujjatlari va ichki me'yoriy hujjatlarda chet elda masofaviy ta'lim olgan talabaning O'zbekistondagi huquqiy maqomi haqidagi masalalarga deyarli aniqlik kiritib o'tilmagan. Xususan, ularning o'qishini ko'chirish, to'liq tugallab kelganda esa xorijda masofaviy o'qib olingan diplomini nostrifikatsiya qi-

lish masalalarini ko'zda tutuvchi bandlar yuqorida nazarda tutilgan qonun hujjatlarida mavjud emas. Agar qonun hujjatlariga ularning xorijdan o'qishini ko'chirish, diplomini nostrifikatsiya qila olish imkoniyatlarini ko'zda tutuvchi normalar kiritilsa, talabalar bir vaqtning o'zida ham xorijda tahsil olib, ham o'zimizda mehnat faoliyati bilan shug'ullana oladilar. Bu esa o'z navbatida yosh, aqlli avlodning o'zimizda qolishi degani (*yuqori daromad evaziga aqlli va yosh talabalarning xorijiy davlatlarda qolib ketayotgani hech kimga sir emas*). Boshqa tomondan esa, yosh qatlamning "qora mehnat migrantlari" sifatida xorijiy mamlakatlarda ish qidirib sarson bo'lishining, turli firibgarliklar qurboni bo'lishining oldini oladi.

Ta'limga yo'naltirilgan ijtimoiy reabilitatsiya dasturlarini raqamlashtirish xorijiy mamlakatlarda jazoni ijro etish muassasalarida sun'iy intellektdan foydalanish jadal rivojlanmoqda.

Qayd etish lozimki, jazoni ijro etish vaqtida mahkumlarning ijtimoiy reabilitatsiyasi bilan shug'ullanish ularni muassasadan jamiyatga qayta moslashtirish faoliyatini muassasalarning o'zida boshlash (ta'lim, kasbiy tayyorgarlik va shu kabi qator dasturlar orqali) mahkumlarning bu boradagi huquq va erkinliklarini ta'minlashi bilan bir qatorda takroriy jinoyatlarning oldini oladi, jinoyatlar sonini kamaytiradi.

Ma'lumot uchun, 2017-yilgi RAND hisobotida ta'lim dasturlarida (masalan, moliyaviy savodxonlik dasturlarida) ishtirok etuvchi qamoqqa olingan shaxslarning qamoqqa qaytish ehtimoli 43 % ga kamroq ekanligi aniqlangan. Ular, shuningdek, bu shaxslarning ozod etilganidan keyin ish topish ehtimoli 13 % ga ko'proq degan xulosaga kelishdi [18].

AQSHning qator shtatlarida mahbuslarning moliyaviy savodxonligini oshirish va bu orqali ularning jamiyatga qayta integratsiyalashuviga yordam berish uchun FDIC

"Money Smart" dasturlari faoliyat yuritmoqda.

Xususan, Massachusetts shtatida Qo'shma Shtatlar Probatsiya idorasi sud tomonidan jiddiy moliyaviy majburiyatlarga ega bo'lgan yoki o'z moliyasini boshqarishda qiynalayotgan huquqbuzarlar uchun olti haftalik 90 daqiqalik darslardan iborat onlayn kurslar faoliyati yo'lga qo'yilib, ular budjet tuzish, jamg'arma, hisob-kitob hisobini ochish va yuritish, elektron bank, kredit ta'mirlash, bo'lib-bo'lib to'lash kreditlari va soliqlar kabi mavzularni qamrab oldi. Florida shtatidagi giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish bilan bog'liq muammolari bo'lgan mahkumlarning jamiyatga qaytishiga yordam berish uchun 12 va 18 oylik moliyaviy savodxonlik dasturlari amalga oshirilgan. FDIC "Money Smart" dasturi tugallangandan so'ng ularga bitiruv sertifikatini berilgan. Mazkur kurslarning samarasi kursdan o'tgan mahbuslarning 80 % dan ortig'i ozodlikka chiqqandan keyin yangi jinoyat sodir etmagani bilan baholangan [19]. Bunday dasturlar bugungi kunda Buyuk Britaniya, Efiopiya, Estoniya kabi davlatlarda ham yo'lga qo'yilgan.

Finlandiyada qamoqxonalarda umumiy, oliy ta'lim va keng ko'lamli kasb-hunar ta'limi olish (kasbiy ta'lim 24 modulga bo'lingan) imkoniyati mavjud. Bunda qamoqxonalar xususiy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik shartnomalarini tuzadilar. Ta'lim inspektori bilan birgalikda ijtimoiy ishchi mahkumlarni o'qitish jarayonini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qiladi. Agar mahkum yopiq qamoqxonada bo'lsa, ijtimoiy xodim qamoqxonaning maxsus jihozlangan sinflarida o'qitishni tashkil etish to'g'risida ta'lim muassasasi bilan kelishib olishi kerak. Imtihonlardan o'tgan mahkumlar oliy ma'lumotga ega bo'lishlari mumkin.

Xulosalar

Yuqoridagi tahlil natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, masofaviy ta'lim ta'limning bir shakli bo'lsa-da, amaliyotda

xalqaro tendensiyalar periferik tizimlariga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Bir vaqtning o'zida masofaviy ta'lim transmilliy va transchegaraviy oliy ta'limga bo'lgan talabni qondira oladigan yagona ta'lim shakli sifatida qaralmoqda. Masofaviy ta'limni huquqiy tartibga solishda uning ijtimoiy ahamiyatiga jiddiy e'tibor berish zarur. Chunki o'zining moslashuvchanligi va AKTga aloqadorligi bilan boshqa ta'lim shakllaridan butkul ajralib turadi. Masofaviy ta'limning tashkiliy-huquqiy asoslarini shakllantirishdan ko'zlangan asosiy maqsad jamiyatda, ijtimoiy hayotda, ta'lim sohasida masofaviy ta'limning roli va hissasini chuqurroq tushunish, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish, xususan, ta'limdagi samaradorlik va o'sish, masofaviy ta'limning oliy ta'limdagi keng imkoniyatlarini belgilab qo'yish va tartibga solishda nomoyon bo'ladi.

Ahamiyat berish kerakki, masofaviy ta'limning huquqiy asoslarini tartibga solishda boshqaruv, sifat, sig'im va qobiliyat, infratuzilma, madaniy, transchegaraviy xususiyatlar hisobga olinishi va masofaviy ta'lim shakli bo'yicha mavjud qoidalarining kuchli va zaif tomonlari tahlil qilinishi lozim. Masofaviy ta'lim xilma-xil ta'lim shakllari va talabarlari mavjud bo'lgan bir vaqtda kelajak ta'limi uchun yagona samarali yechim bo'lishi mumkin.

Tahlil natijalaridan kelib chiqib, quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari suramiz:

1. Xorijiy mamlakatlarda masofaviy tarzda ta'lim olgan talabalarining huquqiy maqomini qonun hujjatlariga kiritib, aniq belgilash;

2. Mahkumlar ozodlikka chiqishdan olti oy oldin ularning ijtimoiy ko'nikmalari va moliyaviy savodxonligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratgan holda o'qitilishini amalga oshiruvchi masofaviy ta'lim dasturlari faoliyatini yo'lga qo'yish;

3. Respublika miqyosida universitetlar bilan hamkorlikda mahbuslarning (masofaviy) oliy ta'limini tashkil etish; Finlandiya tajribasidan kelib chiqib yakuniy imtihonlardan o't-

gan mahkumlarga cheklangan miqdorda oliy ma'lumot berish;

4. Masofaviy ta'limga tayyorgarlikni boshlash davomida eng maqbul vositalarni tanlab olish lozim. Mahalliy elektr ta'minoti ishonchliligi, internetga ulanish, professor-o'qituvchilar va talabalarining ushbu ta'lim olish shaklidan foydalanishda tegishli maxsus ko'nikmalarga asoslangan yuqori texnologiyali va past texnologiyali yechimlardan foydalanish darajalarini aniqlab olish lozim. Bu integratsiyalangan raqamli o'quv platformalari, video darslar, radio va televizorlar orqali eshittirishgacha bo'lishi mumkin.

5. Masofaviy ta'lim dasturlari kiritilishini ta'minlash: talabalar, shu jumladan, nogironlar yoki kam ta'minlanganlar, agar ularning cheklangan soni raqamli qurilmalardan foydalanish imkoniga ega bo'lsa, masofaviy ta'lim dasturlariga kirishini ta'minlash va ularning internetga ulanish choralari ko'rish lozim.

6. Ma'lumotlar maxfiyligi va xavfsizligini himoya qilish choralari ko'rish zarur. Ma'lumotlar yoki ta'lim resurslarini dasturlarga yuklashda, shuningdek, ularning boshqa tashkilotlar yoki shaxslar bilan axborot almashinuvida ma'lumotlar xavfsizligini baholash lozim. Ilovalar va platformalardan foydalanish talabalar ma'lumotlarining maxfiyligini buzmasligiga ishonch hosil qilish kerak.

7. Masofaviy o'qitishdan oldin psixo-ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun yechimlarga ustuvor ahamiyat berish zarur. OTMlar, ota-onalar, professor-o'qituvchilar va talabalarni bir-biri bilan bog'lash uchun mavjud vositalarni safarbar qilish lozim. Muntazam ravishda talabalar bilan o'zaro aloqalarni mustahkamlash, ijtimoiy g'amxo'rlik choralari ko'rish va talabalar izolyatsiya qilinganida duch kelishi mumkin bo'lgan psixologik-ijtimoiy muammolarni hal etish uchun jamoalar yaratish alohida e'tibor talab etadi.

8. Raqamli vositalardan foydalanish bo'yicha professor-o'qituvchilar va ota-onalarga

yordam ko'rsatish zarur. Monitoring va yordam zarur bo'lsa, professor-o'qituvchilar va ota-onalar uchun ham qisqacha trening yoki yo'naltirish mashg'ulotlarini tashkil qilish foydalidir. Professor-o'qituvchilarga asosiy sozlamalarni tayyorlashda yordam berish kerak, masalan, agar ular darslarni jonli efirga uzatishni ta'minlashi kerak bo'lsa, internet ma'lumotlaridan foydalanish bo'yicha tushunchalar berish zarur. Masofaviy ta'lim

qoidalarini ishlab chiqish va talabalarning o'quv jarayonini nazorat qilish lozim. Ota-onalar va talabalar bilan masofaviy ta'lim bo'yicha qoidalarini aniqlashtirib olish kerak. Talabalarning o'quv jarayonini diqqat bilan kuzatish uchun shakllantiruvchi sifatli savollar, testlar yoki mashqlarni tayyorlash kerak. Talabalarning fikr mulohazalarini yuborishni qo'llab-quvvatlash uchun vositalardan foydalanishga harakat qilish lozim.

REFERENCES

1. Russell S.J., Norvig P. Artificial intelligence (AI) is the intelligence exhibited by machines, as opposed to the natural intelligence exhibited by humans. AI research is defined as the field of study of intelligent agents, which refers to any system that perceives its environment and takes actions that maximize the possibility of achieving its goals. Artificial intelligence: A modern approach. 4th ed. Hoboken, Pearson, 2021. ISBN 9780134610993. IssN 20190474.
2. Massive Open Online Courses (MOOCs) are free online courses available for anyone to enroll. Available at: <https://www.mooc.org/>.
3. Online Learning Review. Insights into online learning trends, in-demand skills and latest research Available at: <https://emeritus.org/blog/tag/online-courses/>.
4. Ahrens R., Aguilar M., Serio M. Distance Learning Research Report Snapshot. Available at: <https://www.goguardian.com/research-and-insights/distance-learning-report-snapshot/>.
5. Holmberg B. The evolution, principles and practices of distance education. Studies and reports from the distance learning research center at the Carl von Ossietzky University of Oldenburg, ASF, Germany. Library and information system of the University of Oldenburg, 2005, vol. 11, p. 13. ISBN 3-8142-0933-8.
6. Conceptual Foundation of Distance Learning in the Institutes of Higher Physical Education. Available at: <http://www.teoriya.ru/ru/node/2131/>.
7. Handbook of Research for Educational Communications and Technology. Available at: <http://members.aect.org/edtech/ed1/13/13-02.html/>.
8. Tait A. Reflections on student support in open and distance learning. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 2003, April, vol. 4 (1). DOI:10.19173/irrodl.v4i1.134.s/.
9. Moore M.G., Kearsley G. Distance education: a systems view. 2nd ed. Belmont, CA, Wadsworth, 2005. ISBN 0-534-50688-7.
10. Robinson C.E. The Invisible Woman and the Silent University. ProQuest LLC, 2012. ISBN 9781267371676.
11. Rothblatt Sh., Muller D.K., Ringer F., Simon B., Bryant M., Roach J., Harte N., Smith B., Symonds R. Supply and Demand: The "Two Histories" of English Education. *History of Education Quarterly*, 1988, no. 28 (4), pp. 627–644. DOI: 10.2307/368852. JSTOR368852/.
12. History. University of London External Programme Website. 2009, July 15. Available at: www.londonexternal.ac.uk/.

13. Tatum A. History lessons at the people's university. 2007. Available at: www.guardianabroad.co.uk/.
14. Key Facts. University of London External Programme Website. 2009, July 15. Available at: www.londonexternal.ac.uk/.
15. Carey J.T. Forms and Forces in University Adult Education. Brookline, MA, Center for the Study of Liberal Education for Adults, 1961, pp. 18–19. Available at: <https://president.uchicago.edu/directory/william-rainey-harper/>.
16. Levinson D.L. Community colleges: a reference handbook. ABC-CLIO, 2005, p. 69. ISBN 1-57607-766-7.
17. Josep G. The Content Manager for Classgap. 5 Reasons Why Online Learning is the Future of Education in 2022. 2022, July 12. Available at: <https://www.educations.com/articles-and-advice/5-reasons-online-learning-is-future-of-education-17146/>.
18. Why Financial Literacy is Important for Reducing Recidivism. SARC, 2019, March 12. Available at: <https://www.sarccenterfoundation.org/faith-in-small-things/>.
19. Money Smart. Success Stories. *Money Smart Newsletter*, 2012, Fall. Available at: <https://www.fdic.gov/resources/consumers/money-smart/money-smart-news/2012-fall-stories.html/>.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

4 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Tashkulov Akbar Djurabayevich

Toshkent davlat yuridik universiteti rektori

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y.f.d., dotsent

Mas'ul muharrir: O. Choriyev

Muharrirlar: Y. Yarmolik, F. Muhammadiyeva,
Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Jurnal 30.12.2022-yilda tipografiyaga
topshirildi. Qog'oz bichimi: A4.
Shartli 21,4 b.t. Adadi: 100. Buyurtma raqami: 177.
TDYU tipografiyasida chop etildi.